

lijke posities waarin Mariënweerd en zijn pachters door de conjuncturele ontwikkelingen in de zestiende eeuw werden geplaatst: als de Betuwse pacht prijzen toen zijn achtergebleven bij die in Holland, wil dat bepaald niet zeggen dat de pachters van Mariënweerd ten koste van hun pachtheeren stijging van de grondrente in hun zak hebben kunnen steken. Veel waarschijnlijker is dat de grondrente aan de Linge minder snel is gestegen dan in Holland, bijvoorbeeld omdat de bodemproductiviteit in Holland sneller toenam.

Wel toont Van Bavel aan dat men het niet zo nauw nam met de letter van pachtcontracten. Naar believen werd de pachtsom in klinkende munt of natura voldaan en de abdijs tolereerde betrekkelijk hoge betalingsachterstanden. In feite was dat een verkapt vorm van kredietverschaffing die de verpachter, zo becijferde Van Bavel, ongeveer 3% van de pachtsommen kostte. Hij brengt deze lankmoedigheid (of was het laksheid?) deels in verband met regionale-economische factoren, voor een ander deel echter met zijn constatering dat de totale (pacht)inkomsten redelijk in de pas konden blijven met de groeiende bestedingen, eenvoudig omdat de abdijs rond 1500 veel panden wist in te lossen en dus meer grond in pacht uit kon gaan geven. Merkwaardig is dan vervolgens dat wanneer de abdijs na ca. 1570 echt in de problemen raakt, geen pogingen worden gedaan om, bij wijze van spreken, de teugels strakker aan te halen en de pachtinning te 'maximaliseren'. Wat we zien is het tegendeel: de omvang van toegestane kortingen in verband met calamiteiten, oplopende belastingen en dergelijke neemt alleen maar toe (385, tabel 18).

Hoe we de gedragingen van een grootgrondbezitter als Mariënweerd in de rol van verpachter ook moeten interpreteren, aan de andere zijde, die van de pachters, deed zich gedurende de zestiende eeuw een andere ontwikkeling voor, die door Van Bavel helder uit de doeken wordt gedaan. Het gaat hier om de concentratie van pachtgoed in grote pachthoeven. Van Bavels analyse van de maatschappelijke consequenties van dit belangwekkende fenomeen ontbeert echter een voldoende stevige empirische basis. Natuurlijk, de keerzijde van de concentratie van pachtgoed kan heel goed proletariseren en de uitbreiding van landarbeid zijn geweest, maar een analyse in die richting vraagt om nadere onderbouwing met gegevens over, bijvoorbeeld, regionale bezitsverhoudingen en lonen, maar die ontbreken. Het is een smetje dat op wel meer punten aan dit proefschrift kleef en dat vermeden had kunnen worden door de aandacht minder eenzijdig op Mariënweerd te richten en, waar nodig, te kijken naar de regionale sociale en economische structuur in haar geheel. Terecht is de getalenteerde auteur inmiddels in de gelegenheid gesteld om dat alsnog te doen.

P. C. M. Hoppenbrouwers

J. L. van der Gouw, *Everwach, de rentmeester van de bisschop van Utrecht. Een verhaal uit het begin van de dertiende eeuw* (Middellevse studies en bronnen XXXII; Hilversum: Verloren, 1994, 119 blz., ISBN 90 6550 010 3).

Deze postuum verschenen bronnenstudie behandelt een verhaal uit de *Dialogus Miraculorum* van de cisterciënzer monnik Caesarius van Heisterbach. Deze monnik tevens prior van het klooster Heisterbach leefde en werkte rond 1220 in de omgeving van Bonn. Caesarius wilde met zijn *Dialogus* aan zijn novicen een aantal voorbeelden ter lering en vermaak geven. Succes bleef niet uit, want tot in de zestiende eeuw genoot de *Dialogus Miraculorum* een grote populariteit.

Een van de aardigste exempla uit Caesarius' werk vormt het verhaal over Everwach de rentmeester van de Utrechtse bisschop Dirk van Are (1198-1209). Het is het enige verhaal uit

de *Dialogus* dat zich afspeelt in het bisdom Utrecht. In het nauw gedreven door valse beschuldigingen over verduistering van gelden sloot Everwach een verbond met de duivel. Kooplieden, geldwisselaars en rentmeesters golden in de middeleeuwen bijna automatisch als kandidaten voor de hel. Na zijn plotselinge dood wachtte de zondige rentmeester uiteraard de eeuwige verdoemenis. Niettemin verkreeg Everwach toestemming de hel te verlaten om alsnog penitentie te doen.

Vervolgens nam hij in het gevolg van de Hollandse graaf Willem I deel aan de kruistocht tegen Damiate waardoor zijn zonden kwijt gescholden werden. Na zijn terugkeer uit Egypte stierf Everwach als pastoor te Schelluinen, een dorp in de omgeving van Gorinchem.

Dit door oud-studenten van Van der Gouw verzorgde boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel schetsen de auteurs de algemeen politieke situatie in het Duitse rijk, de positie van de Utrechtse bisschop en geven ze een korte levensbeschrijving van de bisschoppelijke rentmeester Everwach. In het tweede deel komen de herkomst van het verhaal, de strekking van de *Dialogus* en de historiografische overlevering van de *Dialogus* aan de orde. Het derde deel bevat de facsimile van de oudst bekende teksten met transcriptie en respectievelijk de Middelnederlandse en Middelhoogduitse vertaling.

Een zwak punt van dit boek vormt het ontbreken van een duidelijke probleemstelling: navragen bij de uitgever gaf hierover ook geen uitsluitsel. Terecht stellen de auteurs dat Caesarius van Heisterbach niet voor de buitenwacht maar voor zijn medebroeders preekte. De opvatting dat het verhaal over Everwach inzicht geeft in de geloofsbeleving en motieven van de gewone middeleeuwer valt hiermee toch echt niet te rijmen. Kloosterlingen kwamen meestal uit de bovenlaag; rentmeesters — meestal clerici — behoorden hier eveneens toe. Van de gewone middeleeuwer — voor het grootste deel levend op het platteland — weten we slechts weinig. Verrassend daarentegen is de conclusie dat in het geval van Everwach feit en fictie elkaar niet hoeven uit te sluiten. De rentmeester blijkt inderdaad een historische persoonlijkheid te zijn geweest.

H. M. P. Arts

A. van Braam, *Zaandam in de middeleeuwen* (Hollandse studiën XXX; Hilversum: Verloren, S. 1: Historische Vereniging Holland, 1993, 223 blz., ISBN 90 70403 32 3).

Wie begint met te constateren dat de geschiedenis die hij gaat schrijven noodgedwongen veel 'raden en fantaseren' inhoudt en 'veel zelf invullen en proberen te interpreteren zonder mogelijkheden van overtuigende empirische toetsing', moet niet alleen durf, maar ook weinig te verliezen hebben. *Zaandam in de middeleeuwen is* dan ook geen proefschrift waarmee een jonge aio of oio een gooi naar academische erkenning doet. Het is het produkt van een wetenschapper die zijn sporen in een ander vak dan het onze meer dan ruimschoots heeft verdiend, daarnaast uit liefde en liefhebberij de geschiedenis van zijn eigen streek onderzoekt en daarover al bijna een halve eeuw met gezag publiceert.

De bescheiden aspiraties en omvang ten spijt, is *Zaandam* een ambitieus en niet altijd even gemakkelijk boek. De geologische, paleogeografische, archeologische, naamkundige en historische kennis die erin is verwerkt, weerspiegelt een interdisciplinaire exercitie van het soort waarvan in universitaire onderzoekprogramma's wel vaak wordt gedroomd, maar dat toch zelden wordt gerealiseerd. Of zo'n project ook geslaagd kan worden genoemd, hangt vervolgens af van de mate waarin de onderzoeker erin is geslaagd al die verscheiden kennis tot een